

โครงการวิจัย เรื่อง รูปแบบของผ้าย้อมครามและกระบวนการย้อมผ้าด้วยสีครามของผู้ไทในประเทศไทย สปป.ลาว และสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม

THE PATTERN CREATION AND THE DYEING PROCESS OF INDIGO FABRIC OF PHU TAI PEOPLE IN THAILAND, LAOS AND VIETNAM

อนูรัตน์ สายทอง / ANURAT SAITHONG

สาขาวิชาเคมี คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

CHEMISTRY PROGRAM FACULTY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

SAKON NAKHON RAJABHAT UNIVERSITY

ภูวดล ศรีธเรศ / POOWADON SRITARES

สาขาวิชาการจัดการทางวัฒนธรรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์

CULTURAL MANAGEMENT PROGRAM FACULTY OF HUMANITY AND SOCIAL

SCIENCES KALASIN RAJABHAT UNIVERSITY

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาองค์ความรู้เรื่องผ้าย้อมครามกับสังคมและวัฒนธรรมของผู้ไทใน 3 ประเทศ ได้แก่ ไทย สปป.ลาว และเวียดนาม โดยมุ่งศึกษาประเด็นรูปแบบของผ้าย้อมครามและกระบวนการย้อมผ้าด้วยสีคราม ซึ่งเป็นข้อมูลภาคสนามแล้วนำเสนอด้วยการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า ด้านรูปแบบของผ้าและการย้อมครามใช้รูปแบบและหลักการเดียวกัน กล่าวคือ รูปแบบของผ้าย้อมครามของผู้ไทในเวียดนามใช้เส้นฝ้ายเข็นมือ ทอขัดสานเป็นผ้าขาวแล้วย้อม และสร้างลายด้วยการทอขัดสานสลับสีขาว-น้ำเงิน รูปแบบของผ้าย้อมครามของผู้ไทใน สปป.ลาว ย้อมเส้นฝ้ายเข็นมือก่อนจึงทอขัดสานให้เกิดลายจากการสลับสีและมัดหมี่เส้นพุ่ง ส่วนรูปแบบของผ้าย้อมครามของผู้ไทในประเทศไทยใช้เส้นใยเรยอนมัดหมี่เส้นพุ่ง นำเส้นใยไปย้อมก่อน แล้วจึงนำมาทอทั้งขัดสานและทอหลายตะกอล ด้านกระบวนการย้อมผ้าด้วยสีครามของผู้ไททั้ง 3 ประเทศ ใช้การเตรียมน้ำย้อมด้วยการหมักเนื้อครามในน้ำขี้เถ้าคล้ายกัน แตกต่างกันเฉพาะวัตถุดิบบางชนิด กล่าวคือ ผู้ไทในประเทศเวียดนาม ใช้เนื้อครามจากต้นครามฝักงอปนเนื้อครามจากห้อม ผสมน้ำขี้เถ้าพินจากเตาไฟ ส่วนผู้ไทใน สปป.ลาว และประเทศไทยใช้น้ำขี้เถ้าจากไม้เฉพาะชนิด แต่ผู้ไทใน สปป.ลาวใช้เนื้อครามจากต้นครามฝักตรง ส่วนผู้ไทในไทยใช้เนื้อครามจากต้นครามฝักงอและผสมน้ำต้มใบไม้ ความแตกต่างนี้เกิดจากปัจจัยทางภูมิอากาศ สังคม และวัฒนธรรมของแต่ละประเทศ อีกทั้ง ผู้ไทในเวียดนามทำผ้าย้อมครามไว้สำหรับวิถีชีวิตและประเพณีพิธีกรรม ส่วนผู้ไทใน สปป.ลาวและไทยทำผ้าย้อมครามเป็นสินค้าส่งออกและสินค้าชุมชนตามลำดับ

คำสำคัญ : ผู้ไท, ผ้าย้อมคราม, สังคมและวัฒนธรรมของผู้ไท

Abstract

The objective of this study was to analyze the traditional knowledge about the social and cultural indigo dyed fabric of Phu Tai in different three countries; Thailand, Laos and Vietnam. The traditional knowledge included 1) a form of indigo dyed fabric and 2) the dyeing process of fabric using indigo.

The findings were as follows : 1) The ingredient to produce fabric in Laos and Vietnam was cotton whereas in Thailand Rayon was used. 2) Concerning the fabric patterns it was found that in Vietnam the fabric produced using needle and clout but weaver with loom used to produced the fabric in Thailand and Laos. 3) For the dyeing process in Thailand used *Indigofera suffruticosa* M. (Pods : sickle-shaped) and Vietnam used *Indigofera suffruticosa* M. with Hom, however; in Laos *Indigofera tinctoria* L.(Pods : cylindric) was used. Then mixing with the ashes for different colours. The rationals behind the above differences were the socio-economic and political factors. Since the Phu Tai in Thailand and Laos used indigo dyed fabric for cultural product while in Vietnam was used only for tradition and ritual.

Keywords : Phu Tai, Indigo dyed fabric

บทนำ

มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร เมื่อปี 2540 มีการกิจกรรมวันวิทยาศาสตร์แห่งชาติประจำปี ภายใต้หัวข้อ“วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในภูมิปัญญาท้องถิ่น” ทำให้คุณประไพพันธ์ แดงใจบัณฑิตลาวอีสาน บ้านนาดี ต.นาหว้า อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร นำฝ้าย้อมครามประมาณ 7 ชิ้น มาร่วมจัดนิทรรศการ และจำหน่าย ขณะที่เวลานั้น แทบจะเรียกได้ว่า ไม่มีใครสนใจฝ้าย้อมคราม ทั้งๆที่เคยเป็นผู้ช่วยยายและแม่ทำ แต่มีนักเคมีผู้หนึ่งเกิดคำถามในใจ “ไปไม่เขี้ยวๆเป็นสีน้ำเงินได้อย่างไร” กับสนใจข้อมูลที่ผู้จัดนิทรรศการบอกเล่าว่า “ฝ้าย้อมคราม ทำยาก ลีลับ ซับซ้อน ต้องใช้ฝ้ายแท้จากธรรมชาติเท่านั้น และนี่คือเหตุให้ตั้งราคาฝ้าย้อมครามสูงกว่าฝ้ายทั่วไปถึง 4-5 เท่าตัว” นักเคมีผู้นี้ได้ติดตามไปหาคำตอบกับช่างย้อมคราม คือคุณแม่ที่ตา จันท์เพ็งพิญ คุณแม่ของคุณประไพพันธ์ และได้ร่วมกันศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงของสีครามที่ทำให้เกิดความลีลับ ซับซ้อนนั้น ขณะเดียวกันการผลิตฝ้าย้อมครามยังดำเนินไปเรื่อยๆ เสนอแก่ตลาดที่กรุงเทพฯ และเชียงใหม่ ผ่านไปราว 5 ปี เกิดงานวิจัย 3 ชื่อเรื่อง ผู้วิจัยจึงเข้าใจกระบวนการย้อมผ้าด้วยสีคราม และสามารถลบความเชื่อที่ผิด ขจัดความลีลับที่แคลงใจของช่างย้อม ที่สำคัญที่สุดคืออธิบายได้ “ฝ้าย้อมครามไม่ตกสี” (อนุรัตน์ สายทอง, 2545 : 28) ทำให้ความต้องการฝ้าย้อมครามเพิ่มขึ้นอย่างมาก การผลิตและการจำหน่ายฝ้าย้อมครามทำได้ง่ายขึ้น ในราคาระดับเดิม ปี 2546 รัฐบาลมีโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ทำให้ตลาดของฝ้าย้อมครามขยายมากขึ้นในกรุงเทพฯ คุณประไพพันธ์จึงตั้งกลุ่ม “ที่ตาฝ้าย้อมครามธรรมชาติ” มีสมาชิกและเครือข่ายขยายไปยังหมู่บ้านข้างเคียงซึ่งล้วนแต่เป็นชุมชนผู้ไท สมาชิกบางคนแยกตัวออกไปตั้งกลุ่มใหม่ และเกิดกลุ่มทอฝ้าย้อมครามอื่น ๆ อีกมาก ที่ใช้ความรู้ดั้งเดิมอันร่ำเรียนเมื่อวัยเยาว์ กับข้อมูลใหม่ๆจากผลการวิจัย ทำให้ผลิตภัณฑ์ฝ้าย้อมครามคุณภาพดีเพิ่มจำนวนมากขึ้น ลีลับกว่าปีผ่านไป เกิดกลุ่มทอฝ้าย้อมคราม ทั้ง 10 ตำบลของอำเภอพรรณานิคม ซึ่ง 9 ใน 10 ตำบลเป็นฝ้าย้อมครามที่นาหว้า ซึ่งงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเกี่ยวกับฝ้าย้อมครามดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ภาครัฐให้การสนับสนุน ทั้งการพัฒนากลุ่มทอผ้า การพัฒนาผ้า และจัดกิจกรรมเกี่ยวกับฝ้าย้อมครามอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่องเช่นกัน ทั้งในจังหวัดสกลนครและที่กรุงเทพฯ จนทำให้จังหวัดสกลนครเป็นแหล่งผลิตฝ้าย้อมครามที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย จนมีผู้กล่าวถึงสกลนครว่า “เมืองหลวงแห่งคราม”

ในเวลาใกล้เคียงกัน คือประมาณปี 2542 ที่แขวงสะหวันนะเขต สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว คุณบุญทง ยศมันคง และคุณสงบบัณฑิต ยศมันคง บัณฑิตจากต่างประเทศและเคยเป็นเจ้าของที่สถานทูต ณ กรุงเวียงจันทน์ ได้ก่อตั้งบริษัททอผ้าไหม เป้าหมายเพื่อผลิตฝ้าย้อมสีธรรมชาติส่งออกไปยุโรป และญี่ปุ่น และพบว่าญี่ปุ่นเป็นตลาดใหญ่ที่ต้องการฝ้าย้อมครามธรรมชาติบริษัทย้อมและทอฝ้าย้อมครามที่ชุมชนผู้ไทบ้านละหาน้ำ ซึ่งเป็นบ้านเกิดของคุณสงบบัณฑิต โดยรับเส้นฝ้ายเส้นมือมาจากแขวงหลวงพระบาง สาละวัน และสะหวันนะเขต และหญิงผู้ไทบ้านละหาน้ำ ทอผ้าตามรูปแบบที่ออกแบบโดยนักออกแบบชาวญี่ปุ่น ปัจจุบันบริษัททอผ้าไหมเป็นคู่ค้ากับบริษัทในประเทศญี่ปุ่น ผลิตสินค้าฝ้าย้อมครามส่งออกไปยังร้านค้าของบริษัทญี่ปุ่นทั่วโลก

จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นว่าแหล่งผลิตฝ้าย้อมคราม ที่มีชื่อเสียงสร้างรายได้มหาศาลสู่จังหวัดสกลนครและสะหวันนะเขต

คือกลุ่ม “ที่ตาฝ้าย้อมครามธรรมชาติ” เจ้าของตราสินค้า “ Mae Teeta ” ซึ่งสมาชิกกลุ่มคือหญิงผู้ไท อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร และบริษัททอผ้าไหม เจ้าของตราสินค้า “ LaHa ” แหล่งผลิตคือชุมชนผู้ไทบ้านละหาน้ำ เมืองสองคอน แขวงสะหวันนะเขต ด้วยเหตุนี้จึงเป็นต้นที่นาสนใจว่า สังคมและวัฒนธรรม รวมถึงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของผู้ไท มีความสัมพันธ์กับภูมิปัญญาการผลิตฝ้าย้อมครามอันโดดเด่น อย่างไร

ในฐานะผู้เขียนเป็นลูกหลานผู้ไทพรรณานิคม ได้รับฟังการบอกเล่าถึงรากเหง้าจากปู่ ลีบทอดมาจากทวดว่า “พวกเราเรียกตัวเองว่า “ภูไทวัง” เคยอยู่ที่เมืองน่าน้อยอ้อยหนู ทางเหนือติดเมืองแกว ก่อนย้ายมาอยู่เมืองบก เมืองวัง ในลาว ภูไทเคยเสี่ยงบุญกับเผ่าข้า(โล้) ด้วยการยิงหน้าไม้ให้ลูกหน้าติดหน้าผา ภูไทชนะจึงได้เป็นผู้นำ” ทั้งสองเผ่าจึงอพยพตามกัน มีผู้ไทอยู่ตามเชิงเขาภูพาน จะมีเผ่าข้าอยู่บนเขาภูพาน ทั้งสองเผ่าเป็นเพื่อนและพึ่งพากัน เผ่าข้าพึ่งพอใจให้ผู้ไทเรียกพวกเขาว่า “อ้ายกก” เมื่อศึกษาจากเอกสารต่างๆจึงพบข้อมูลเกี่ยวกับผู้ไทเพิ่มเติมดังนี้

“ผู้ไท” เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ในกลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พบมากที่จังหวัดสกลนคร กาฬสินธุ์ มุกดาหาร และ นครพนม นับเป็นกลุ่มชนที่มีความโดดเด่นด้านสังคมและวัฒนธรรม ภาษา ความเชื่อ พิธีกรรม ฯลฯ

โดยปรากฏตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทั้งตำนานพงศาวดาร และนิทาน ซึ่งกล่าวไว้สอดคล้องกันว่า ผู้ไทมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่แคว้นสิบสองจุไทย ประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม หลังจากนั้นเคลื่อนย้ายเข้าสู่ประเทศไทย ครั้งใหญ่ 2 ครั้ง ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2322 ในสมัยกรุงธนบุรี ได้กวาดต้อนครัวของชาวไทดำจากเมืองแกว สิบสองจุไทย แขวงหัวพันทั้งห้าทั้งหก ข้าเหนือ และโปรดฯ ให้ตั้งบ้านเรือนในพระนครรวมถึงภาคกลางหลายจังหวัด ส่วนครั้งที่ 2 ท้าวท่า หัวหน้ากลุ่มคนผู้ไท พาครอบครัวอพยพจากเมืองน่าน้อยอ้อยหนู แคว้นสิบสองจุไทย เข้าไปพึ่งบารมีเจ้าผู้ครองนครเวียงจันทน์ สร้างเมืองผู้ไท ได้แก่ เมืองวัง เมืองตะโปน เมืองพิน เมืองนอง เมื่อ พ.ศ. 2376 สยามตีเวียงจันทน์แตก จึงกวาดต้อนครัวของคนหลายกลุ่ม ทั้งผู้ไท ลาว กะเลิง ข่า โย้ย ญ้อ โส้ จากเมืองวัง เมืองมหาชัย เมืองตะโปน เมืองพิน เมืองนอง แล้วให้ครัวของกลุ่มเหล่านั้นมาอาศัยอยู่ที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พระไพริวงศาจารย์, 2515 : 357)

ชาวผู้ไทเป็นกลุ่มชาติพันธุ์อีกกลุ่มหนึ่งที่มีความเชี่ยวชาญเรื่องการทอผ้า ตั้งแต่ครั้งโบราณ ดังปรากฏตามพงศาวดารล้านช้าง ความบางตอนว่า “ขุนทั้ง 8 จึงมาตามหลังขุนบูลมราชาแล ส่วนพิศณุกรรมจึงบอกคุณอันเข่นพ้ามืดจกเสียมเครื่องเวียกการช่างแก่เขาทั้งมวล เล่าบอกคุณอันทำหูกทอฝ้ายแพรแซมฝ้ายไหมทั้งมวล อันควรนุ่งควรกินทั้งมวล” (ครุสภา, 2506 : 142)

จากข้อมูลดังกล่าว บอกเล่าการอพยพของฝ้าย้อมครามและผู้ไทพรรณานิคมเป็นกลุ่มที่อพยพครั้งที่ 2 จากเมืองน่าน้อยอ้อยหนู เมืองลูกของเมืองแกว และเมืองไล แล้วแต่ช่วงเวลา ปัจจุบันทั้งสองเมืองคือจังหวัดเดียนเบียนและจังหวัดไลเจา ตามลำดับแล้วสร้างเมืองวังในดินแดนลาวซึ่งปัจจุบันคือเมืองวิไลบุรี แขวงสะหวันนะเขต ขอบเขตของงานวิจัยจึงย้อนรอยการตั้งถิ่นฐานจากสกลนคร ไปสะหวันนะเขต และไลเจา บทความนี้เป็นโครงการย่อยของชุดโครงการ ผู้ไทศึกษา ซึ่งอีกหนึ่งโครงการย่อย ศึกษาเจาะลึกสังคมและวัฒนธรรมผู้ไท 3 ประเทศ ผู้ไทในงานวิจัยนี้หมายถึงทั้งผู้ไทดำและผู้ไทขาว ซึ่งเป็นเผ่าเดียวกัน แตกต่างกันที่

การนุ่งห่มที่ใช้สีดำหรือขาวเป็นส่วนใหญ่

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาองค์ความรู้เรื่องผ้าย้อมครามกับสังคมและวัฒนธรรมของผู้ไทใน 3 ประเทศ ได้แก่ ไทย สปป.ลาว และ เวียดนาม ในประเด็น รูปแบบของผ้าย้อมคราม และกระบวนการย้อมผ้าด้วยสีคราม

อุปกรณ์และวิธีดำเนินการวิจัย

1. การเก็บข้อมูลจากประชากรวิจัย เน้นปฏิบัติการวิจัยสนามในพื้นที่ 3 ประเทศ ด้วยวิธีการดังนี้

1.1 การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ทั้งลักษณะภูมิประเทศ วิถีชีวิตของคนในชุมชน การปลูกคราม การย้อมคราม การทอผ้า การจัดการเกี่ยวกับผ้าย้อมคราม ที่มีวิจัยเข้าร่วมพบปะสังสรรค์ กิจกรรมการแสดง การเลี้ยงต้อนรับ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ทั้งในระดับเจ้าหน้าที่รัฐ ชุมชน ครอบครัว โดยให้การสนทนาในชุมชนและครอบครัวของพื้นที่การวิจัย

1.2 การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ จำแนกผู้ให้สัมภาษณ์เป็น 3 กลุ่มคือ (1) กลุ่มเจ้าหน้าที่ของรัฐและปราชญ์ชาวบ้าน เน้นไปที่ประเด็นสังคม วัฒนธรรม และผ้าย้อมครามของชาวยุไท (2) กลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน ช่างทอ ช่างย้อม ผู้ค้าผ้า หัวหน้ากลุ่มสตรี เน้นประเด็นองค์ความรู้เกี่ยวกับการทำเส้นฝ้าย การทำสีคราม น้ำย้อม และย้อมคราม (3) กลุ่มคนภายนอกที่มีบทบาทและหน้าที่ที่สัมพันธ์กับสังคมวัฒนธรรม และผ้าย้อมครามของชาวยุไท เช่น นักวิชาการ พัฒนาการ วัฒนธรรมจังหวัด หน่วยงานที่ส่งเสริมเกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชนและองค์การบริหารส่วนตำบล

1.3 ศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2. เครื่องมือที่ใช้ในงานวิจัยเรื่องนี้คือ นักวิจัย แบบสัมภาษณ์ เครื่องมือบันทึกเสียง กล้องถ่ายรูป และสมุดบันทึกการทำงานสนาม

3. การวิเคราะห์ข้อมูลและนำเสนองานวิจัยใช้แบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Descriptive) การตีความหมายข้อมูล การตีค่าเพื่อพรรณนาคุณลักษณะของปรากฏการณ์ที่ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลและสังเคราะห์ข้อมูลด้วยการจัดกลุ่มโครงสร้างและหมวดหมู่พร้อมกับการพรรณนาวิเคราะห์ด้วยแนวคิดที่เกี่ยวข้องด้วย ลักษณะข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาวิจัย 2 ประเภท คือ ข้อมูลปฐมภูมิ และทุติยภูมิ

4. การจัดทำกระทำข้อมูล เก็บรวบรวมและศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับผ้าย้อมครามของชาวยุไท ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และในประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม แล้วสรุปผลการศึกษาวิจัย เสนอปัญหาและข้อเสนอแนะ

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ขอบเขตของพื้นที่และขอบเขตของเนื้อหาที่มีดังนี้

1. ขอบเขตของพื้นที่ของการวิจัยใน 3 ประเทศ ได้แก่ ผู้

ไทบ้านนาทุ่ง ต.เมืองซอ อ.ฟองโง จ. โไลเจา เป็นตัวแทนผู้ไทในสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ผู้ไทบ้านละหาน้ำ เมืองสองคอน แขวงสะหวันนะเขต เป็นตัวแทนผู้ไทในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และผู้ไทบ้านดอนกอย ต.สว่าง อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร เป็นตัวแทนผู้ไทในประเทศไทย

2. ขอบเขตของเนื้อหา คือรูปแบบของผ้าย้อมครามและกระบวนการย้อมผ้าด้วยสีคราม

ผลการวิจัย

การศึกษาผ้าย้อมคราม ของผู้ไท 3 ประเทศ พบว่าองค์ความรู้ในกระบวนการผลิตผ้าย้อมคราม ของผู้ไท 3 ประเทศ มีหลักการเดียวกันจากรากเหง้าร่วมที่บ้านนาทุ่ง และพัฒนาเทคนิคซับซ้อนมากขึ้นตามลำดับ เมื่ออยู่ที่บ้านละหาน้ำ และบ้านดอนกอย แยกเป็น 2 ประเด็น คือ (1) รูปแบบของผ้าย้อมคราม (2) กระบวนการย้อมผ้าด้วยสีคราม

1. รูปแบบของผ้าย้อมคราม

รูปแบบของผ้าย้อมครามผู้ไท แต่ละประเทศ มีทั้งส่วนที่เหมือนกัน และส่วนที่ต่างกัน ซึ่งรูปแบบของผ้าย้อมครามนั้นเกิดจากการเลือกใช้เส้นใย การสร้างลาย และเทคนิคการทอ ทั้งนี้เพื่อผลิตผ้าให้เหมาะสมกับการใช้ประโยชน์ในสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนนั้น

1.1 รูปแบบของผ้าย้อมครามผู้ไทบ้านนาทุ่ง พบว่ายังมีช่างย้อมครามอยู่น้อยมาก ที่ทำอยู่ ล้วนแต่ใช้เส้นฝ้ายเส้นมือที่ทำเอง ทอผ้าขาวขัดสาน ย้อมครามทั้งผืน หรือสร้างลายตาหมากรุกด้วยการย้อมเส้นฝ้ายและทอสลับเส้นฝ้ายสีขาวกับสีน้ำเงินทั้งเส้นพุ่งและเส้นยืน ที่พบเป็นปลอกผ้าห่ม อายุน่าจะมากกว่า 40 ปี เพราะมีรอยขาดเป็นช่องมากมายตรงสีน้ำเงิน ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 (ก) ผ้าปิดหน้าศพ ทอขัดสานฝ้ายเส้นมือสีขาว ก่อนย้อมครามทั้งผืน

(ข) ปลอกผ้าห่ม ทอขัดสานฝ้ายเส้นมือสีขาวสลับฝ้ายย้อมคราม
ที่มา : ภาพถ่ายโดยนักวิจัย นายภูวดล ศรีเรศ

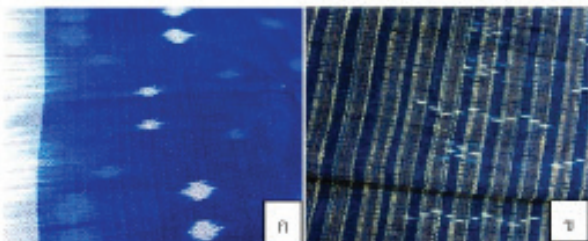
1.2 รูปแบบของผ้าย้อมครามผู้ไทบ้านละหาน้ำ เป็นชุมชนใหญ่ทำผ้าย้อมคราม ส่งให้บริษัททั้งละหาศิลป์ ใช้ฝ้ายเส้นมือจาก 3 แขวง ย้อมเส้นฝ้ายแต่ละใจให้ได้ความเข้มของสีหลายระดับ อีกทั้งย้อมด้วยสีธรรมชาติอื่นที่มีมากถึง 62 สี จากนั้นสร้างลายด้วยการทอขัดสาน สลับสีของเส้นฝ้ายทั้งเส้นยืนและเส้นพุ่งเพื่อแปรรูปเป็นของใช้ เช่น หมอน กระเป๋า ฯลฯ และส่งออกนอกจากนี้ยังสร้างลายจากการมัดหมี่เส้นพุ่ง ย้อมคราม ทอขัดกับเส้นยืนที่ย้อมสีครามล้วน จากนั้นต่อหัว ต่อตีน ใช้เป็นผ้าชิ้นสำหรับจำหน่ายในประเทศ ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 (ก) ผลิตภัณฑ์ผ้าย้อมคราม เตรียมส่งออก ทอขัดสาน จากฝ้ายเข็มือย้อมสีคราม เข้มต่างระดับ (ข) ผ้าชิ้นต่อหัว ต่อตีน ใช้ในประเทศ ทอจากเส้นพุ่งมัดหมี่ย้อมครามขัดกับเส้นยืนย้อมคราม ที่มา : ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย อนุรักษ์ สบายทอง

1.3 รูปแบบของผ้าย้อมครามผู้ไทบ้านดอนกอย กลุ่มทอผ้าย้อมคราม มีสมาชิก 45 คน ใช้เส้นใยเรยอนที่เส้นเล็ก เนื้อละเอียดกว่าฝ้ายเข็มือ มัดหมี่และย้อมครามเป็นเส้นพุ่ง ส่วนเส้นยืน ไม่มีมัดหมี่ ย้อมคราม และทอด้วยเทคนิค 4 ตะกอเกือบทั้งหมด มีการใช้เส้นฝ้ายเข็มือทอขัดสานบ้างเล็กน้อย ส่วนลาย จะเป็นลายหมี่เล็กๆ มากกว่าการสร้างลายตาหมากรุก ดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 (ก) ผ้าชิ้นตัดเสื้อทั้งบุรุษและสตรี ใช้เส้นใยเรยอน มัดหมี่ย้อมครามเส้นพุ่ง และทอ 4 ตะกอ (ข) ผ้าชิ้นตัดเสื้อทั้งบุรุษและสตรี ใช้เส้นฝ้ายเข็มือ มัดหมี่ย้อมครามเส้นพุ่ง ทอขัดสานผสมสีธรรมชาติอื่น ที่มา : ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย อนุรักษ์ สบายทอง

2. กระบวนการย้อมผ้าด้วยสีคราม

ผู้ไททั้ง 3 ประเทศ เตรียมหน้าย้อมครามด้วยวัตถุดิบ กระบวนการและขั้นตอนคล้ายกัน ได้แก่ ย่อยและแยกเนื้อครามจากใบครามเก็บไว้ เตรียมเส้นฝ้ายหรือผ้าขาว เตรียมหน้าย้อมครามจากเนื้อครามกับน้ำขี้เถ้า ย้อมเส้นฝ้ายในหน้าย้อมคราม และทอเป็นผืน แต่รายละเอียดแตกต่างกันเล็กน้อย ดังนี้

2.1 กระบวนการย้อมผ้าด้วยสีครามของผู้ไทบ้านนา กุง ย่อยและแยกเนื้อครามจากต้นครามชนิดฝักงอ (*Indigofera suffruticosa*) และต้นห้อม (*Strobilanthes flaccidifolius*) ดังภาพที่ 4 ด้วยการเก็บใบครามตอนเย็น นำมาแช่น้ำ 1-2 วัน ส่วนใบห้อมแช่ 2-3 วัน จึงแยกกาก เติมน้ำในหม้อในน้ำครามและกวน พักไว้ 1 คืน แยกเอาตะกอนเนื้อครามสีน้ำเงินที่ได้ทั้งจากครามและห้อมจะเก็บปนกัน เมื่อต้องการย้อมผ้า ผู้ไทบ้านนา กุงจะใช้ขี้เถ้าฟืนในเตาไฟผสมน้ำ กวนแล้วแยกเอาน้ำขี้เถ้า ผสมกับเนื้อคราม ทำหน้าย้อม ตักหน้าย้อมครามขึ้นแล้วเทกลับภาชนะเดิมทุกเช้า-เย็น จนหน้าย้อมเป็นสีเหลือง จึงใช้ย้อมผ้า เสื้อ และกางเกง ย้อมซ้ำหลายครั้งเช้า-เย็น จนได้ผืนผ้าสีเข้มตามต้องการ จึงแช่น้ำต้มมะเป่า และล้างด้วยน้ำต่อไปอีกจนผ้าสะอาด

2.2 กระบวนการย้อมผ้าด้วยสีครามของผู้ไทบ้านละ

หาน้ำ ทำการย่อยและแยกเนื้อครามจากต้นครามชนิดฝักตรง (*Indigofera tinctoria* L.) ด้วยการเก็บใบครามตอนเช้าตรู่ นำมาแช่น้ำนาน 24 ชั่วโมง จึงแยกกาก เติมน้ำในน้ำครามและกวน พักไว้ 1 คืน แยกเอาตะกอนเนื้อครามสีน้ำเงินไว้ผสมกับน้ำขี้เถ้าที่เผลามาจากไม้หมากด(ไม่ใช่ไม้แห้ง)บางชนิด เช่น เครือหมากเห็บ เหง้ากล้วย ฯลฯ ตักหน้าย้อมครามขึ้นแล้วเทกลับภาชนะเดิมทุกเช้า-เย็น จนหน้าย้อมเป็นสีเหลือง จึงใช้ย้อมเส้นฝ้ายเข็มือ ย้อมซ้ำ เช้า-เย็น จนได้เส้นฝ้ายสีเข้มตามรหัสสีที่ทำไว้และรับรู้ร่วมกันกับผู้สั่งซื้อ ผู้ไทบ้านละหาน้ำ ล้างฝ้ายครั้งแรกในน้ำปูนใส จะทำให้สีเข้มขึ้นอีก และติดแน่น ถัดไปจึงล้างน้ำหลายครั้งจนน้ำล้างใส สุดท้ายแช่ฝ้ายในน้ำข้าว และผึ่งในร่มให้แห้ง นำไปทอ และส่งผืนผ้าให้แก่บริษัททอจะหาศิลป์ เพื่อล้างน้ำข้าวในผืนผ้าให้สะอาด และแปรรูปต่อไป

2.3 กระบวนการย้อมผ้าด้วยสีครามของผู้ไทบ้านดอนกอย ทำการย่อยและแยกเนื้อครามจากต้นครามชนิดฝักงอ ด้วยการเก็บใบครามตอนเช้าตรู่ นำมาแช่น้ำนาน 24 ชั่วโมง จึงแยกกาก เติมน้ำในน้ำครามและกวน พักไว้ 1 คืน แยกเอาตะกอนเนื้อครามสีน้ำเงินไว้ผสมกับน้ำขี้เถ้าที่เผลามาจากไม้หมากด(ไม่ใช่ไม้แห้ง)บางชนิด เช่น เครือจาม เหง้ากล้วย ต้นมะละกอ กิ่งฉำฉา กิ่งขี้เหล็ก เครือหมากเห็บ ฯลฯ และผสมน้ำต้มใบเหมือดแอ ใบสมอ ใบเหมือดมน และเปลือกต้นเพกา ตักหน้าย้อมครามขึ้นแล้วเทกลับภาชนะเดิมทุกเช้า-เย็น จนหน้าย้อมเป็นสีเหลือง จึงใช้ย้อมเส้นใยเรยอน ย้อมซ้ำ เช้า-เย็น จนได้เส้นใยสีเข้มตามต้องการ ผู้ไทบ้านดอนกอยล้างเส้นใยครั้งแรกในถังเก็บน้ำล้าง ครั้งต่อไปจึงล้างน้ำหลายครั้ง จนน้ำล้างใส แช่น้ำยาปรับผ้านุ่ม ผึ่งในที่ร่มให้แห้ง จึงนำไปทอเป็นผืนผ้า สำหรับน้ำล้างครั้งแรกนั้น เมื่อสะสมน้ำล้างหลายครั้งจนสีเข้มขึ้นมากขึ้น จะกลายเป็นหมอน้ำย้อม ใช้ย้อมผ้าได้

ภาพที่ 4 (ก) ครามฝักตรง (ข) ครามฝักงอ และ (ค) ห้อม ที่มา : ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย อนุรักษ์ สบายทอง

อภิปรายผล

การใช้สีครามธรรมชาติ เคยมีมานานหลายพันปี ในเขตร้อนและเขตอบอุ่นของโลก (Jenny Balfour Paul,1998 : 90) โดยส่วนใหญ่ใช้เป็นสีย้อมเครื่องนุ่งห่ม แต่ช่วง ค.ศ. 1866 -1883 A.Von Baeyer แห่งมหาวิทยาลัยมิวนิค สังเคราะห์สีครามและผลิตเป็นการค้าในปี 1890 นอกจาก Baeyer แล้วยังมีนักวิทยาศาสตร์อีกหลายคน ศึกษาวิธีสังเคราะห์สีครามได้มากถึง 40 วิธี (Zollinger Heinrich,1991 :191) รวมทั้งเส้นใยสังเคราะห์ที่ผลิตได้ง่าย จึงเกิดอุตสาหกรรมเครื่องนุ่งห่ม ทำให้การใช้สีครามธรรมชาติจึงลดลงอย่างรวดเร็ว จนเมื่อกระแสความนิยมผลิตภัณฑ์ธรรมชาติกลับมา ผ้าย้อมครามธรรมชาติจึงกลายเป็นสิ่งที่ผู้คนก่อนโลกโหยหา ขณะที่ภูมิปัญญาการทำผ้าย้อมคราม

ธรรมชาติเหลืออยู่น้อยมาก ในความทรงจำอันรางเลือนของผู้หญิงสูงวัยในชนบท การฟื้นฟูผ้าย้อมครามขึ้นมาอวดสายตาชาวโลกเกิดขึ้นโดดเด่นในหมู่หญิงผู้ไทแขวงสะหวันนะเขต และจังหวัดสกลนครในเวลาใกล้เคียงกัน โดยเผ่าผู้ไทที่เคยอาศัยอยู่บริเวณจังหวัดเตียนเบียนและจังหวัดไลเจาของสาธารณรัฐคัมพูชา เวียดนามปัจจุบัน ดังนั้นจึงมีการศึกษาผ้าย้อมครามของผู้ไท 3 ประเทศนี้ในประเด็นรูปแบบของผ้าย้อมคราม และกระบวนการย้อมผ้าด้วยสีคราม และพบว่าทั้ง 2 ประเด็น คล้ายกัน แต่แตกต่างกันในเทคนิคย่อย ดังนี้

1. รูปแบบของผ้าย้อมคราม

1.1 รูปแบบของผ้าย้อมครามผู้ไทบ้านนาทุ กุงทำผ้าเพื่อใช้ในครอบครัว ผ้าจึงเรียบง่าย และใกล้ชิดธรรมชาติ นั่นคือเป็นผ้าพื้นทอขัดสาน สีน้ำเงิน ทอจากฝ้ายเส้นมือที่ตัวเอง เนื่องจากผ้ารูปแบบนี้ใช้ในพิธีกรรมคือเอาไว้ปิดหน้าศพของสมาชิกในครอบครัว ไม่ต้องการความสวยงาม เพียงแต่ต้องมีไว้ในบ้านเสมออย่างน้อย 2 เมตร นั่นคือไม่ได้ทอทุกปี ผ้านั้นนอกจากใช้ในพิธีกรรมดังกล่าวแล้ว ยังใช้ตัดเสื้อเชิ้ตผู้ชายสวมใส่ในชีวิตประจำวันด้วย ส่วนผู้หญิงที่เคยสวมใส่ผ้าถุงสีครามเข้มนั้น ได้รับแจกกระโปรงยาวผ้าคล้ายกำมะหยี่ สีดำแบบชาวเวียดนาม จากรัฐบาลเกือบทุกปี จึงเลิกใช้ผ้าย้อมครามซึ่งทำยาก แม้ปลอกผ้าหม่นหมองที่เคยใช้ ก็ไม่มีการทำอีก หันไปซื้อผ้าหม่นที่นำเข้าจากจีน ที่ลวดลายสวยงาม หาซื้อง่าย ผู้ไทบ้านนาทุ กุง วัยต่ำกว่า 30 ปี จึงไม่สวมใส่ผ้าทอมือแล้ว

1.2 รูปแบบของผ้าย้อมครามบ้านละหาน้ำ บ้านละหาน้ำผลิตผ้าย้อมครามเพื่อตลาด 2 ระดับ ตลาดใหญ่คือส่งออก ซึ่งต้องการผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติ กระบวนการผลิตเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ดังนั้นจึงใช้เส้นฝ้ายจากธรรมชาติทั้งหมด คือฝ้ายเส้นมือ ทอด้วยมือ สร้างลายจากการขัดสานสลับสีเส้นฝ้าย ที่ย้อมด้วยครามให้มีความเข้มต่างระดับกัน กับเส้นฝ้ายที่ย้อมด้วยสีธรรมชาติหลากหลายสี สปป.ลาวมีปัจจัยสนับสนุนให้ดำเนินการผลิตผ้ารูปแบบนี้ได้ เนื่องจากสังคมยังปิด มีอาชีพให้เลือกน้อย และวัฒนธรรมการเข็นฝ้ายและทอฝ้ายยังมีอยู่มาก อีกทั้งยังมีพื้นที่ปลูกฝ้ายบริเวณเชิงเขา บริษัทหัตถ์โลหะศิลป์จึงมีเครือข่ายกว่า 1,000 ครอบครัวใน 3 แขวง เป็นผู้ผลิตเส้นฝ้าย โดยเครือข่ายเหล่านี้มีความชำนาญในการเข็นฝ้าย จนบริษัทสามารถกำหนดขนาดเส้นฝ้ายที่ต้องการ เพื่อผลิตผ้าฝ้าย เนื้อบาง หรือหนาได้ สำหรับเทคนิคการทอแบบขัดสานถือเป็นเทคนิคขั้นต้นของการทอผ้า ดังนั้นช่างทอทุกคนสามารถทอด้วยเทคนิคนี้ได้ แม้ว่าคนลาวจะนุ่งผ้าถุง แต่ความต้องการผ้าย้อมครามของตลาดในประเทศของลาวมีน้อย เนื่องจากราคาที่ค่อนข้างสูง อีกทั้งผู้ใช้สามารถผลิตได้ด้วยตัวเอง ด้วยรูปแบบใกล้เคียงกับผ้าส่งออก คือใช้เส้นฝ้ายเส้นมือ สร้างลายหมี่ตามวัฒนธรรมคนลาว และทอขัดสาน นำผ้ามัดหมี่มาต่อหัว ต่อดิ้นเป็นผ้าชิ้น

1.3 รูปแบบของผ้าย้อมครามผู้ไทบ้านดอนกอย บ้านดอนกอยผลิตผ้าย้อมครามเป็นสินค้าชุมชน เริ่มแรก ผลิตตามความต้องการของผู้บริโภคนิยมผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติ โดยรับเส้นฝ้ายเส้นมือจากกลุ่มที่เป็นสมาชิก สร้างลายหมี่ที่เส้นพุ่ง ย้อมคราม และทอขัดสานกับเส้นยืนที่ย้อมครามเช่นกัน เหมือนกันกับผ้าชิ้นของบ้านละหาน้ำ เมื่อรัฐบาลมีโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ บ้านดอนกอยจึงตั้งกลุ่มทอผ้าย้อมคราม และพบปัญหาซื้อฝ้ายเส้นมือยาก ราคาแพง ช่างย้อมจึงทดลองนำฝ้ายซีกวงจากร้านขายส่งในชุมชน มาทดลองย้อม ซึ่งฝ้ายซีกวงมีขนาดเส้นใยเล็ก ละเอียด สะอาด ย้อมติดสีครามได้ดีเท่ากับฝ้าย มีหลาย

ชนิด หลายแบบให้เลือก ราคาถูกกว่าฝ้ายเส้นเกือบครึ่ง เมื่อทอรูปแบบเดิม ได้ผ้าเนื้อนุ่ม ทิ้งตัว สวยงามกว่า สวมใส่สบายเช่นเดียวกับฝ้ายเส้นมือ แต่ย้อมง่าย ไม่ทน ผู้ไทบ้านดอนกอยจึงหันมาใช้ฝ้ายซีกวง หรือศัพท์วิชาการเรียกเรยอน แล้วปรับเทคนิคการทอเป็นทอหลายตะกอ โดยเฉพาะ 4 ตะกอ ทำให้เกิดลายทั้งลายหมี่และลายในเนื้อผ้าด้วย ที่ตีขึ้นคือเนื้อผ้าหนาขึ้น การทรงตัวดี ยับน้อยลง ลายในเนื้อผ้าจากเทคนิคการทอ มีความลึก ความหนาเพิ่มความวาวให้ผ้า สวยงามมากขึ้น ผ้ารูปแบบใหม่นี้ตรงตามความต้องการของผู้บริโภควัยทำงาน ทั้งชายและหญิง(อนุรัตน์ สายทอง จิตีรัตน์ แวนเรืองรอง และอำนาจ สุนาพร 2556 :) เพื่อนำไปตัดเสื้อหรือชุด สำหรับการสวมใส่ทุกโอกาส ทั้งในสำนักงาน การไปร่วมงานบุญ งานสังสรรค์ อีกทั้งใช้ทำผ้าเบ็ดเตล็ดเช่นผ้าคลุมไหล่ ผ้าพันคอ ได้สวยงามเหมาะแก่การเป็นของขวัญ ของฝาก ซึ่งความต้องการหลักอยู่ที่ความสวยงาม มากกว่าความทนของผ้าซึ่งมีน้อยกว่าผ้าฝ้ายเส้นมือ

2. กระบวนการย้อมผ้าด้วยสีคราม

กระบวนการย้อมผ้าด้วยสีคราม มี 2 ขั้นตอน คือ การแยกสีครามจากพืชและเตรียมน้ำย้อมคราม ซึ่งมีหลายวิธี แต่ที่พบใน 3 ประเทศเป้าหมายการวิจัย ใช้วิธีเดียวกัน คือ ชั้นแรกเป็นการย่อยและแยกสีครามออกจากต้นพืชที่เป็นแหล่งของสีคราม ด้วยการใช้กิ่งและใบสดแช่น้ำในเวลาที่เหมาะสม ขึ้นอยู่กับอุณหภูมิ (อนุรัตน์ 45) และชนิดของพืช หลังจากแยกกากใบออกแล้ว จะได้น้ำครามสีเขียวปนฟ้า เดิมปนกันมากในปริมาณพอดี สังเกตจากน้ำครามเปลี่ยนเป็นสีเหลือง ฟองเป็นสีน้ำเงิน จึงทำการกวนอย่างแรงให้เกิดฟองขนาดใหญ่และแตกยุบ พักไว้ 1 วัน จึงกรองแยกเอาตะกอนเนื้อครามสีน้ำเงินเก็บไว้ ชั้นที่สอง เมื่อต้องการย้อมผ้าจึงนำเนื้อครามไปหมักในน้ำซี้เก้า และเติมออกซิเจนให้น้ำย้อมด้วยการตักและเทกลับภาชนะเดิม ทุกเช้าเย็น จนกว่าน้ำย้อมสีน้ำเงินจะเปลี่ยนเป็นสีเหลือง จึงย้อมเส้นใยหรือผืนผ้าที่เตรียมไว้ ซึ่งสีครามนั้นจะย้อมติดเส้นใยจากพืชได้ดี โดยเฉพาะใยฝ้ายธรรมชาติดังเช่นฝ้ายเส้นมือ หลังจากย้อมหลายชั่วโมงได้สีตามต้องการแล้ว จึงล้างเส้นใยหลายครั้งจนกว่าน้ำล้างจะมีสีจางที่สุด เมื่อนำผ้าไปใช้จะไม่ตกสีอีก ผู้ไทแต่ละประเทศมีรายละเอียดในกระบวนการย้อมผ้าด้วยสีครามแตกต่างกันตามชนิดของพืชที่เป็นแหล่งสีคราม สภาพภูมิอากาศ และภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมา ดังนี้

2.1 กระบวนการย้อมผ้าด้วยสีครามของผู้ไทบ้านนาทุ กุง แหล่งสีครามของบ้านนาทุ กุงคือต้นครามชนิดฝักงอกกับต้นหอม ซึ่งเหมือนกันกับที่พบที่บ้านปาด เมืองจุม จังหวัดเขินลา ไม่พบครามชนิดฝักตรง ชั้นแรก เก็บใบหอมใบครามทั้งกิ่งในต่อนเย็น ซึ่งเป็นเวลาที่แตกต่างจาก สปป.ลาวและไทย ที่เก็บตอนเช้ามีด ทั้งนี้โดยคุณสมบัติของครามต้องเก็บใบสด หากแห้งเหี่ยวจะไม่ให้สี รายงานจากทุกประเทศในโลกที่สกัดสีครามจากพืชชนิดต่างๆ ล้วนระบุเก็บใบสด Kim Ji-Hee กล่าวว่าชาวเกาหลีจะเก็บใบครามจากต้นมาแล้วพักไว้กลั่นน้ำแข็ง (1998 : 100) แต่ด้วยอากาศที่บ้านนาทุ กุงเย็นตลอดปี ทำให้สามารถเก็บใบหอม ใบคราม ต่อนเย็นได้ การแช่ใบครามในน้ำใช้เวลา 1-2 วัน ระยะเวลาเป็นช่วงกว้าง แสดงว่าบางฤดูใช้เวลา 1 วัน บางฤดูใช้เวลา 2 วัน เพราะการย่อยสีครามจากใบพืชนั้นมีอุณหภูมิเป็นปัจจัยเกี่ยวข้อง มีรายงานว่า การย่อยสีจะเกิดได้ดีขึ้นเมื่ออุณหภูมิสูงขึ้นแต่จะหยุดปล่อยสีออกจากใบเมื่ออุณหภูมิสูงถึงจุดเดือดของน้ำ (ไพศาล คงกาญจนา, 2543) หากอุณหภูมิคงที่ เวลาที่เหมาะสมเท่านั้นที่ใบครามสดให้สีครามมากที่สุด เช่นในน้ำ 29 องศาเซลเซียส จะให้

สีครามมากที่สุดเมื่อแช่นาน 18 ชั่วโมง(อนุรัตน์ สายทอง, 2545 : 32) ส่วนใบหอมหนากว่า ที่อุณหภูมิเดียวกันจึงใช้เวลาแช่นาน 2-3 วัน นานกว่าใบคราม ชั้นการเตรียมน้ำย้อมครามนั้น ผู้ไทบ้านนา กุ้งใช้ขี้เถ้าพินจากเตาไฟ ก้อนเถ้า ทั้งนี้เพราะใช้ต้นไม้ทำพิน ก่อไฟทุกวัน จึงให้ขี้เถ้าที่มีความเค็มและเพียงพอกับการย้อมคราม เพียงปีละครั้งหรือสองครั้งเท่านั้น

2.2 กระบวนการย้อมผ้าด้วยสีครามของผู้ไทบ้านละหาน้ำ แหล่งสีครามของบ้านละหาน้ำคือต้นครามชนิดฝักตรง โดยช่างย้อมให้เหตุผลว่าครามฝักตรงเป็นพันธุ์ดั้งเดิมให้โทนสีน้ำเงินเข้มตามความต้องการของตลาด สำหรับหอมชอบอากาศเย็นจึงมีไม่เพียงพอสำหรับพื้นที่บ้านละหาน้ำ การเก็บใบครามต้องตัดทั้งกิ่งพร้อมใบแต่ชำมีดเพื่อให้ได้ใบสด และแช่ใบครามในน้ำใช้เวลา 24 ชั่วโมง แยกกาก เติมน้ำจนเต็มหมักและกวนน้ำคราม พักให้ตกตะกอน แยกเอาเนื้อคราม และเตรียมน้ำย้อมด้วยการหมักเนื้อครามกับน้ำขี้เถ้า ที่เผาไม้เพื่อทำน้ำขี้เถ้าย้อมครามโดยเฉพาะ

การทอผ้าแต่ละผืนของบริษัท จะถูกออกแบบไว้ตั้งแต่ต้น ทั้งสีและลาย เพื่อนำไปแปรรูปเป็นของใช้ ตามการออกแบบของนักออกแบบชาวต่างชาติที่เป็นผู้บริโภคลายทาง ซึ่งมีเป้าหมายบริโภคผ้าเหล่านี้เพราะเป็นผลิตภัณฑ์ธรรมชาติ เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม บริษัทจึงต้องเลือกสรรคนเตรียมวัตถุดิบ คนเตรียมน้ำย้อมคราม และคนทอที่ชำนาญ ซึ่งงานทุกขั้นตอนล้วนต้องใช้ทักษะและประณีต ซึ่งภูมิปัญญาเหล่านี้ฝังอยู่ในวิถีชีวิตของเผ่าผู้ไทบ้านละหาน้ำ บ้านเกิดของผู้บริหารของบริษัท ซึ่งแน่นอนว่าย้อมเข้าใจทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่เป็นอย่างดี สามารถสร้างความไว้วางใจในหมู่เครือญาติก่อนขยายสู่สมาชิก ส่งเสริมจนทำให้ผ้าย้อมครามบ้านละหาน้ำ เป็นที่ยอมรับของตลาดต่างประเทศ ดังเช่นคำบรรยายที่บริษัทกล่าวถึงภูมิผู้ไท ดังนี้ *“การส่งเสริมเรียกได้ก็ตาม ถ้าหากแพกเหมาะก็ทำเองในท้องถิ่นแล้ว จะได้ฮับความสำเร็จ “สิบช่างบ่ท่อเคย สิบลูกเขยบ่ท่อพ่อเฒ่า” คำว่านี้มันพิสูจน์ให้เห็นว่า การที่มีมูลเชื่อ ทำเอง บ่มซ่อนภายในตั้งแต่ รุ่น ปู่ ย่า ตา ทวด นั้น เป็นพื้นฐานมันแก่้น สามารถนำมาประยุกต์ และส่งเสริมให้มีคุณค่า มีราคาได้ง่ายกว่า ก้าวหน้าไวกว่า ดังเดียวกับฝ้ายและคราม ที่เคยติดพันกับวิถีชีวิต และฮึดครองประเพณีของเผ่าผู้ไท เขตละหาน้ำ เมื่อถึงก่ตุง ซุกขุ ก็ปานเฮือช่วงถักแปวน้ำไหล เฮือสำนั้นก็ต้องมีชัยชนะ เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้แน่นอน”*

2.3 กระบวนการย้อมผ้าด้วยสีครามของผู้ไทบ้านดอนกอย แหล่งสีครามของบ้านดอนกอยคือต้นครามชนิดฝักงอ ซึ่งถูกนำมาจากจังหวัดเชียงใหม่ตั้งแต่เริ่มฟื้นฟูผ้าย้อมครามที่สกลนคร และกระจายไปตามกลุ่มย้อมครามต่างๆ ขึ้นอยู่กับกลุ่มใดจะเลือกใช้ หรือจะใช้ชนิดฝักตรงซึ่งเป็นพันธุ์ดั้งเดิม แต่กลุ่มดอนกอยเลือกใช้พันธุ์ฝักงอ ด้วยเหตุผล ชอบโทนสีน้ำเงินฟ้าและเป็นเงา การเก็บใบครามของบ้านดอนกอยค่อนข้างประณีต ตั้งแต่เก็บชำมีดและเก็บใบแก่ทีละใบทุกวัน ไล่ไปเรื่อยจนยอดแก่จึงตัดต้นให้เหลือต่อประมาณ 1 ฟุต ปล่อยให้แตกกิ่งจนใบแก่จึงจะเก็บทั้งกิ่งอีกครั้ง แช่ใบครามในน้ำ 24 ชั่วโมง ตอนเติมน้ำ ต้องร่อนเอาแต่ปูนเนื้อเนียน และใช้ปูนปริมาณพอดี จึงจะได้ครามเนื้อละเอียดเนียนสีน้ำเงินเข้ม เป็นเงา สมาชิกกลุ่มจะเก็บใบครามแก่เพื่อแช่น้ำละประมาณ 5-6 กิโลกรัม สำหรับ 1 โอง แช่และกวนเกือบทุกวัน ทำให้เกิดความชำนาญในอัตราส่วน ใบคราม น้ำ และปูน ให้ได้เนื้อครามคุณภาพดี สำหรับสมาชิกที่ไม่ปลูกคราม ต้องซื้อเนื้อครามจากสมาชิกในกลุ่มเท่านั้น เพื่อควบคุมคุณภาพเนื้อครามนั่นเอง กลุ่มสั่งซื้อเส้นใยเรยอนจากโรงงานโดยตรง ครั้งละหลายๆ ทำให้ได้เส้นใยคุณภาพเดียวกัน ช่างย้อม ช่างทอจะเรียนรู้คุณ

สมบัติของเส้นใย สามารถเลือกเส้นใยให้เหมาะสมกับรูปแบบในการผลิตผ้า ส่วนเส้นฝ้ายเส้นมือ ซึ่งใช้ไม่มาก กลุ่มจะสั่งซื้อจากเครือข่าย การเตรียมน้ำขี้เถ้าของกลุ่ม เตรียมครั้งละจำนวนมาก เช่นกันกับการสั่งซื้อเส้นใย ทำให้น้ำขี้เถ้ามีสมบัติใกล้เคียงกัน ซึ่งส่งผลต่อส่วนผสมของน้ำขี้เถ้ากับเนื้อครามในการเตรียมน้ำย้อมและการเติมแต่ละครั้งหลังย้อม

ผู้ไทใน 3 ประเทศ มีสภาพภูมิอากาศแตกต่างกันตามที่ตั้ง มีสังคมและวัฒนธรรมต่างกันบ้างตามจากการอพยพย้ายที่ตั้ง จึงผลิตผ้าต่างรูปแบบ ผู้ไทบ้านนากุ้ง ยังทำผ้าย้อมครามเพราะความเชื่อด้านพิธีกรรม แต่ผู้ไทบ้านดอนกอยและบ้านละหาน้ำผลิตเพื่อเป็นสินค้าสู่ตลาดต่างประเทศ การตั้งกลุ่มของทั้ง 2 กลุ่มคล้ายกันคือเริ่มจากการรวมตัวของญาติ จนสร้างความเชื่อมั่นเชื่อถือจึงรับสมาชิกอื่น โดยทั้ง 2 กลุ่มใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมของชนเผ่าที่สืบทอดจากบรรพบุรุษในกระบวนการย้อม การทอ และการพัฒนารูปแบบผ้าให้ได้มาตรฐานตรงตามความต้องการของตลาด ซึ่งการรักษามาตรฐานคือข้อจำกัด เฉพาะผู้มีฝีมือ มีความมุ่งมั่น ประณีต มีวินัย ซื่อสัตย์ ตรงเวลา ที่จะถ่ายทอดจิตวิญญาณของการทำชิ้นงานด้วยมือที่ละชั้นอย่างมีคุณค่า และมีประโยชน์ใช้สอยควบคู่กับความสวยงาม (ภาณุพงศ์ จงชานสิทธโร, 2557 : บทคัดย่อ) ลักษณะเช่นนี้มีโดดเด่นในสังคมวัฒนธรรมของผู้ไท ที่มีความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติเหนียวแน่น ตั้งแต่การอพยพย้ายถิ่น ทุกครั้งจะย้ายเป็นกลุ่มใหญ่ตามผู้นำ การตั้งถิ่นฐานจึงเป็นชุมชนเฉพาะเผ่า มีระบบการปกครองสืบเนื่องตามสายสกุลเครือญาติมักจะทำบ้านเรือนในอาณาบริเวณเดียวกัน เป็นเหมือนครอบครัวเดียวกัน เอื้อเพื่อแบ่งปันทุกอย่างแก่กัน เคารพยำเกรงผู้อาวุโส มีการเค้นเขยที่จะเข้ามาอยู่ในครอบครัว มีการปรับไหมเมื่อกระทำผิดฮึดครอง มีระบบพ่อล่าม แม่ล่าม มีความผูกพันกับบ้านเรือน และที่ทำกิน จนถูกมองว่า “หูดาสัน” มีความรับรู้ในกลุ่มชาติพันธุ์ของตนสูง เช่น เวลาผู้ไทพบกันครั้งแรกและรู้ว่าเป็นผู้ไทด้วยกันจะพูดว่า “ผีโตเต๋ว” หมายถึง พวกเดียวกัน นับถือผีบรรพบุรุษตัวเดียวกัน หรือเมื่อลูกหลานผู้ไทปฏิบัติเสนาใจผู้ใหญ่ที่เพิ่งจะรู้จักกัน จะถูกต่อว่า “เป็นแก้วเป็นลาวมาตะซีลือ” ลักษณะนี้ปรากฏให้เห็นเมื่อทีมวิจัยกำลังศึกษาผ้าของผู้ไทบ้านต้าวจังหวัดเดียนเบียน ได้ยินเสียงดังนอกบ้าน เจ้าของบ้านลุกออกไปดูผู้ไทหัวเราะ เดินกลับเข้าเรือนและว่า “แก้วตักชาน” ซึ่งทั้งนำเสียงและกิริยาบ่งบอกความเป็นคนละพวกกันกับเจ้าหน้าที่สำนักวัฒนธรรม ซึ่งเป็นคนเวียดนาม เหยียบชานหัก ลักษณะเช่นนี้ของคนผู้ไท น่าจะสืบทอดมาจากอดีตที่ผู้ไทมักตกอยู่ในสภาพทุกข์ยาก ในสำนวน“ซ้างสารชนกัน หยวน่าพริกก็แหลกลาญ” ตั้งแต่เมื่อครั้งสิบสองจุไท อยู่ท่ามกลางหลวงพระบาง จีน และเวียดนามที่มักจะทำสงครามกันเสมอ ส่งผลให้ผู้ไท ต้องเลือกฝ้ายและหลายครั้งต้องอดอยาก ยากแค้นกับการส่งเครื่องบรรณาการแก่ชนกลุ่มใหญ่เหล่านั้น จนเป็นเหตุให้ย้ายถิ่นฐานเข้าไปในลาว แล้วยังได้รับผลกระทบ จากสงครามสยามกับเวียงจันทน์ จนต้องมาอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยในปัจจุบัน ความรับรู้ในกลุ่มชาติพันธุ์สูงนี้ ส่งผลให้เกิดการสะสมภูมิปัญญาอันสลับซับซ้อนซ่อนกุกโลบายที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต สร้างสังคมและวัฒนธรรมโดดเด่น เช่นการเหยา การมีพ่อล่ามแม่ล่าม การย้อมคราม และการทอผ้าซิด แพรวา เป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

แม้กระบวนการผลิตผ้าย้อมครามทั้ง 3 ประเทศ ใช้หลักการเดียวกัน แต่มีเกร็ดความรู้แตกต่างที่สามารถนำมาปรับปรุงคุณภาพของผ้าย้อมครามได้ ดังนี้

- 1. ห้อมกับครามฝักตรง ให้สีน้ำเงินเข้ม แต่ครามฝัก

งอให้สีน้ำเงินสด และเป็นเงา

2. การแช่ห้อมในน้ำให้ได้สีครามมากที่สุดใช้เวลามากกว่าแช่คราม การแช่ทั้งห้อมและครามให้ได้สีมากที่สุด ขึ้นอยู่กับเวลาและอุณหภูมิ ถ้าเวลาเท่ากัน อุณหภูมิสูงกว่า จะได้สีครามมากกว่า ถ้าอุณหภูมิเท่ากัน เวลาที่เหมาะสมเท่านั้นจึงได้สีครามมากที่สุด เช่น ที่บ้านนาทุ่ง อุณหภูมิต่ำ แช่คราม 1-2 วัน แช่ห้อม 2-3 วัน ขณะที่บ้านละหาน้ำและบ้านดอนกอย อุณหภูมิใกล้เคียงกัน แต่สูงกว่าบ้านนาทุ่ง จะแช่ครามเพียงวันเดียว

3. เกร็ดความรู้เกี่ยวกับการทำให้สีครามติดดี ไม่ลอกหลุด และใช้สีครามอย่างคุ้มค่า เช่นผู้ไทในเวียดนาม แช่ฝ้ายย้อมครามในน้ำต้มมะเป่า ผู้ไทบ้านละหาน้ำแช่ฝ้ายย้อมครามในน้ำปูนใส ส่วนผู้ไทบ้านดอนกอยเก็บสีส่วนเกินของฝ้ายย้อมคราม นำกลับมาใช้ใหม่

ข้อเสนอแนะการนำผลวิจัยไปวิจัยต่อยอดมีดังนี้

1. สร้างรูปแบบผ้าขึ้นมาใหม่ โดยผสมเทคนิคต่างๆที่พบจากงานวิจัยนี้ ทำการวิพากษ์โดยผู้เชี่ยวชาญและผู้บริโภคหลายกลุ่มจะได้รูปแบบผ้าทางเลือกตามสมัยนิยม

2. ตามหา “มะเป่าคืออะไร” สืบสาวลักษณะทางพฤกษศาสตร์ ชื่อวิทยาศาสตร์ ถิ่นกำเนิด วิธีขยายพันธุ์ การใช้ประโยชน์ด้านต่างๆ

3. ทดสอบสมมุติฐาน “แช่ฝ้ายย้อมครามในน้ำต้มมะเป่าก่อนล้าง ทำให้ สีปล่อน บ่เม่า แสง ”

4. ในเวียดนาม สามารถปลูกห้อมและครามในแปลงเดียวกันได้ และเจริญเติบโตได้ทั้งปี เป็นข้อได้เปรียบ จึงมีโอกาสสูงมากในการฟื้นฟูการย้อมครามในเวียดนาม

เอกสารอ้างอิง

กลิ่นแก้ว ปิคุณ. **ช่างย้อมครามบ้านดอนกอย**. อายุ 47 ปี (เป็นผู้ให้สัมภาษณ์) อนุรักษ์ สายทอง (เป็นผู้สัมภาษณ์) ที่กลุ่มย้อมครามบ้านกุดแฮด อ.กุดบากจ.สกลนคร เมื่อวันที่ 6 มิถุนายน 2556.

Klinkeaw Peekhun. Interview. 6 June 2013

ครูสภา.(2506). **พงศาวดารล้านช้าง**.กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา.

The teachers' council of Thailand. (1963). **Annals of Lan Chang. Bangkok**: The teacher council of Thailand

แดง ไม่ทราบนามสกุล. **หญิงสูงอายุ**. อายุ 71 ปี (เป็นผู้ให้สัมภาษณ์) อนุรักษ์ สายทอง และภูวดล ศรีธเรศ (เป็นผู้สัมภาษณ์) ที่หมู่บ้านนาทุ่ง ตำบลเมืองซอ จังหวัดไลเจา สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2555.

Daeng. Interview. 15 October 2013

คือ ไม่ทราบนามสกุล. **หญิงสูงอายุ**. อายุ 74 ปี (เป็นผู้ให้สัมภาษณ์) อนุรักษ์ สายทอง และภูวดล ศรีธเรศ (เป็นผู้สัมภาษณ์) ที่หมู่บ้านป่าด ตำบลเมืองจุ่ม จังหวัดเขินลา สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม 2555.

Tue. Interview. 11 October 2012

ถวิล อุปรี. **ประธานกลุ่มทอผ้าย้อมครามบ้านดอนกอย**. อายุ 47 ปี (เป็นผู้ให้สัมภาษณ์) อนุรักษ์ สายทอง (เป็นผู้สัมภาษณ์) ที่กลุ่มย้อมครามบ้านดอนกอย ต.สว่าง อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร เมื่อวันที่ 21 มีนาคม 2555.

Tawin U-pee. Interview. 21 March 2012

ปู่ ไม่ทราบนามสกุล. **หัวหน้ากลุ่มย้อมครามบ้านละหาน้ำ**. อายุ

50 ปี (เป็นผู้ให้สัมภาษณ์) อนุรักษ์ สายทองและภูวดล ศรีธเรศ (เป็นผู้สัมภาษณ์) ที่หมู่บ้านละหาน้ำ เมืองสองคอน แขวงสะหวันนะเขต สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เมื่อวันที่ 13 มกราคม 2556.

Pu .Interview. 13 January 2013

เป็ง ไม่ทราบนามสกุล. **ช่างทอผ้าพื้นเมือง**. อายุ 60 ปี (เป็นผู้ให้สัมภาษณ์) อนุรักษ์ สายทอง และภูวดล ศรีธเรศ (เป็นผู้สัมภาษณ์) ที่หมู่บ้านนาแดน จังหวัดเตียนเบียน สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2555.

Peng. Interview. 14 October 2012

พระโพธิวงศาจารย์ (อ้วน ติสโส). (2515). **ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เล่ม 2 ภาคที่ 18**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : บรรณาคาร.

Pra Bhodhiwongsajarn (Aun Tiso).(1972). **Thailand traditional customs and beliefs part 2 section 18**. 5th. Bangkok : Bannakarn press.

ไพศาล คงกาญจฉาย. อรุณศิริ ชิตางกูร และเจลิยว หมดอ้ว . (2543). **การพัฒนาเทคนิคการย้อมไหมด้วยสีธรรมชาติจากครามและครั่ง**. กรุงเทพฯ : รายงานวิจัย. ภาควิชาวิศวกรรมเคมี คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. 3 (27) : 1-10

Paisan Kongkachuichay, Skowrath Hirunkitmonkon and Arunsiri Chitangkoon. (2000, Jul.-Sep.). Kinetics of fermentation of *indigofera tinctoria*. **KKU Engineering Journal**. 3 (27) : 1-10.

ภาณุพงศ์ จงชานสิทโธ. (2557, กรกฎาคม-ธันวาคม) ปิ่นปักผมเมืองแจ่ม : ภูมิปัญญาท้องถิ่นของช่างพื้นบ้านในการทำเครื่องประดับศีรษะ. **วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ**. 16,1(31) : 1-15

Panupong Jongchamsittho. (2014, Jul. – Dec.) Northern Thai Style Hairpin : The Local Wisdom of a Hairpin Maker. **Institute of Culture and Arts Journal**. 16,1(31) : 1-15

สงบัตติต ยศมันคง. **ผู้อำนวยการบริษัทท่งละหาศิลป์**. อายุ 53 ปี (เป็นผู้ให้สัมภาษณ์) อนุรักษ์ สายทองและภูวดล ศรีธเรศ (เป็นผู้สัมภาษณ์) ที่บริษัทท่งละหาศิลป์ เมืองไกสอนพมวิหาร แขวงสะหวันนะเขต สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวเมื่อวันที่ 13 มกราคม 2556.

สุमित ปิติพัฒน์.(2546). **ศาสนาและความเชื่อไทดำในสิบสองจุไทย สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม**. กรุงเทพฯ : โอ.เอส. พรินติ้งเฮ้าส์.

Sumit Pitipat. (2003). **Religion and faith of Tai dum at Sip-songchuthai in Vietnam**. Bangkok: O.S printing house.

อนุรักษ์ สายทอง.(2545). **การพัฒนาชุดความรู้ของภูมิปัญญาชาวไทยอู้อัด้านสิ่งทอ**. สกลนคร : สถาบันราชภัฏสกลนคร.

Anurat Saithong.(2002). **The development of learning package in textiles from Thai-yo wisdom**. Sakon Nakhon : Sakon Nakhon Rajabhat Institue.

อนุรักษ์ สายทอง จูติรัตน์ แวนเรืองรอง และอำนาจ สุนาพร. **ย้อมครามสำหรับคนรุ่นใหม่**. **SNRU Journal of Science and Technology**. 7(13) : 11-20

Anurat Saithong, Thitirat Wanreungrong and Umnart Suna

prom. (2015, Jan - Jun).The Development of Indigo - Dyed Cloths' pattern for the New Generation People. **SNRU Journal of Science and Technology**. 7(13) : 11-20

Jenny Balfour Paul. (1998). **Indigo**. London : British Museum Press. 89 – 100

Kim, Ji-Hee. (1998). Traditional Dyeing Process with Natural Indigo in Korea. **Revival Natural Indigo dye**. Sept. 20-29.

Department of Industrial Promotion.
Ministry of Industry.19

Zollinger Heinrich. (1991). **Color Chemistry**. 2nd.
New York : VCH Publishers.